

شریعت و تقنین در کشورهای اسلامی

(ایران، عربستان و پاکستان)

سیدابراهیم حسینی

استادیار مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی

انتشارات مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی

۱۳۹۶

سرشناسه	حسینی، سیدابراهیم، ۱۳۴۳
عنوان و نام پدیدآور	شریعت و تقنین در کشورهای اسلامی (ایران، عربستان و پاکستان) / مؤلف سیدابراهیم حسینی.
مشخصات نشر	قم: مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی، انتشارات، ۱۳۹۶.
مشخصات ظاهری	۵۴۸ص.
فروست	انتشارات مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی، ۱۳۷۱. حقوق: ۴۱.
شابک	۹۷۸-۹۶۴-۴۱۱-۰۰۶-۱
وضعیت فهرست‌نویسی	فیبأ.
یادداشت	کتابنامه: ص. ۴۵۹-۴۹۷.
موضوع	قانون‌گذاری (فقه).
موضوع	Legislation (Islamic law)
موضوع	کشورهای اسلامی -- سیاست و حکومت -- قرن ۲۱م.
موضوع	Islamic countries -- Politics and government -- 21st century
موضوع	ایران -- سیاست و حکومت -- قرن ۱۴.
موضوع	Iran -- Politics and government -- 20th century
موضوع	عربستان -- سیاست و حکومت -- قرن ۲۱م.
موضوع	Arabian Peninsula -- Politics and government -- 21st century
موضوع	پاکستان -- سیاست و حکومت -- قرن ۲۱م.
موضوع	Pakistan -- Politics and government -- 21th century
شناسه افزوده	مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی، انتشارات.
رده‌بندی کنگره	ح ۵ش ۴/۲۵/۱۹۹/۱۹۹
رده‌بندی دیویی	۳۲۴/۲۹۷
شماره کتاب‌شناسی ملی	۴۹۹۸۱۳۸

شمارهٔ ردیف ۱۳۷۱
شمارهٔ موضوعی حقوق-۴۳
۱۳۹۶-۱۰۲

■ شریعت و تقنین در کشورهای اسلامی (ایران، عربستان و پاکستان)

- مؤلف: سید ابراهیم حسینی
- ناشر: انتشارات مؤسسهٔ آموزشی و پژوهشی امام خمینی علیه السلام
- چاپ: نگارش
- نوبت و تاریخ چاپ: اول، زمستان ۱۳۹۶
- شمارگان: ۱۰۰۰
- قیمت: ۳۲۰۰۰ تومان

- دفتر مرکزی: قم، خیابان شهداء، کوی ممتاز، پلاک ۳۸
تلفن و نمابر: ۰۲۵-۳۷۷۴۲۲۲۴
- شعبه تهران: خیابان انقلاب، بین خیابان ۱۲ فروردین و شهید منبری جاوید، ساختمان شماره ۳۱۰، طبقه سوم، واحد ۱۱۲
تلفن و نمابر: ۰۲۱-۶۶۴۶۶۱۷۱
- شعبه مؤسسه امام خمینی (ع): قم، بلوار امین، بلوار جمهوری اسلامی، مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی (ع)
تلفن: ۰۲۵-۳۲۱۱۳۶۲۹

فهرست مطالب

مقدمه معاونت پژوهش ۱۷

مقدمه مؤلف ۲۱

بخش نخست مفاهیم و مبانی نظری

فصل نخست: مفاهیم

۱. مفهوم دین ۲۹

مفهوم منتخب ۳۶

۲. مفهوم شریعت ۳۸

الف) معنای لغوی شریعت ۳۸

ب) معنای شریعت در قرآن ۳۹

ج) معنای اصطلاحی شریعت ۴۱

۳. فقه ۴۳

الف) مفهوم فقه در اصطلاح ۴۵

معنای اسمی ۴۶

معنای وصفی ۴۷

- ۴۷..... (ب) رابطه فقه و شریعت
- ۴۸..... نقدی بر سخن عشمآوی
- ۵۰..... ۴. مفهوم تقنین شریعت
- ۵۰..... (الف) تعریف قانون
- ۵۲..... (ب) تعریف تقنین شریعت
- ۵۴..... (ج) امکان سنجی تقنین شریعت
- ۵۴..... مقایسه تقنین با تقنین شریعت
- ۵۹..... بررسی نقد
- ۶۱..... تقنین شریعت انگلستان و امام خمینی *
- ۶۱..... یک. تشخیص موضوع
- ۶۲..... دو. وفق دادن مصالح کشور با قانون‌های آسمانی
- ۶۳..... سه. برنامه‌ریزی
- ۷۱..... (د) کارکردهای گوناگون فقه در فرایند قانون‌گذاری
- ۷۲..... (ه) تاریخچه تقنین شریعت
- ۷۳..... تقنین احکام شرعی در دوران بنی‌عباس
- ۷۴..... تقنین احکام شرعی در دوران عثمانی
- ۷۶..... تفاوت تقنین احکام شرعی در فقه شیعه و اهل سنت
- ۷۷..... ۵. مفهوم سکولاریسم و لائیسیته
- ۷۸..... (الف) معنای لغوی سکولاریسم
- ۸۰..... (ب) معنای اصطلاحی سکولاریسم
- ۸۳..... (ج) مفهوم لائیسیته
- ۸۵..... (د) رابطه دین با حقوق و سیاست
- ۸۸..... ۶. مفهوم ابتنا و انطباق قوانین بر شریعت اسلامی

- الف) نظریهٔ مطابقت کامل قانون با احکام شرعی ۸۹
- ب) نظریهٔ عدم مغایرت قوانین با احکام شرعی ۹۱
- ج) نظریهٔ هماهنگی قوانین با احکام شرعی ۹۵
- د) نظریهٔ ابتدای قوانین بر موازین شرعی ۹۷

فصل دوم: مبانی نظری پژوهش

(تحلیل و بررسی دیدگاه‌های مطرح دربارهٔ رابطهٔ شریعت با تقنین در کشورهای اسلامی)

۱. فرضیهٔ منتخب (ابتنا) ۱۰۴
- الف) تحلیل موضوعی ۱۰۶
- اول. آمار جمعیت یا عضویت در کنفرانس اسلامی ۱۰۷
- دوم. تحلیل فقهی ۱۰۹
- سوم. تحلیل حقوقی ۱۱۳
- ب) تحلیل حکمی ۱۱۹
- اول. قرآن ۱۲۰
۱. انحصار حق حاکمیت تشریحی و قانون گذاری به خدای متعال ۱۲۰
۲. نسبت کفر، فسق و ظلم به صادرکنندگان حکم به سبب شریعت الهی ۱۲۴
۳. سکولاریسم جاهلیت مدرن ۱۳۰
۴. عبودیت در برابر دستورهای الهی؛ مقتضای ایمان و توحید ۱۳۳
۵. بر پا داشتن دین الهی ۱۳۵
۶. تشکیل حکومت دینی؛ لازمهٔ تحقق اهداف انبیا ۱۴۰
- دوم. سنت ۱۴۴
۱. روایات ۱۴۵
۲. سیرهٔ عملی معصومان (ع) ۱۵۰
- سوم. ماهیت و فلسفهٔ احکام شرعی ۱۵۳

۲. فرضیه‌های رقیب دربارهٔ مناسبات شریعت و تقنین..... ۱۵۶
- الف) فرضیهٔ نخست: نفی هرگونه ارتباط میان دین و سیاست ازجمله در تقنین..... ۱۵۷
- خاستگاه و بررسی و نقد این نگاه..... ۱۵۷
- اول. دین ثابت و نیازهای متغیر..... ۱۵۷
- دوم. حاکمیت دین بر قوانین؛ مخالفت با دموکراسی..... ۱۵۹
- سوم. مردم؛ بهترین مرجع تشخیص مصلحت..... ۱۶۱
- چهارم. تنزیه دین..... ۱۶۲
- پنجم. فقه و شریعت؟..... ۱۶۴
- ششم. انحصار رسالت انبیا به تبلیغ دین..... ۱۶۵
- ب) فرضیهٔ دوم: بستن دروازهٔ دخالت حداقلی دین در سیاست..... ۱۸۵
- خاستگاه این نگاه..... ۱۸۷
- ج) فرضیهٔ سوم: ابتدای تقنین بر شریعت بدون طراحی ساختار حاکمیتی مناسب..... ۱۹۴
- خاستگاه این نگاه..... ۱۹۴
- بخش دوم: نسبت تقنین با شریعت در کشورهای اسلامی (وضعیت موجود)
- فصل نخست: نسبت تقنین با شریعت در ایران
۱. نظام قانون‌گذاری ایران..... ۲۲۰
- الف) نقش اسلام در ساختار حکومتی..... ۲۲۳
- ب) رویت قانون‌گذاری و نسبت آن با شریعت..... ۲۲۹
- ج) حاکمیت اسلام بر همهٔ نهادها و قوانین..... ۲۳۱
۲. منابع نظام حقوقی ایران..... ۲۳۳
- الف) شریعت اسلامی..... ۲۳۶
- ب) حکم حکومتی (فرمان‌های رهبری)..... ۲۳۹
- تعریف احکام حکومتی و مبنای فقهی آن..... ۲۳۹

۲۴۶	یک. انواع حکم حکومتی.....
۲۴۷	دو. جایگاه حقوقی احکام حکومتی در قانون اساسی.....
۲۵۱	ج) قوانین مدون.....
۲۵۲	د) منابع فقهی.....
۲۵۸	۳. میزان ابتدای تقنین بر شریعت اسلامی.....
۲۶۰	الف) ابتنا و انطباق قوانین بر شریعت اسلامی.....
۲۶۲	ب) عدم منقیرت و مخالفت با شریعت اسلامی.....
۲۶۳	ج) بازتاب مستقیم آرای و زوایای شرعی در قانون اساسی.....
۲۶۳	اول. در زمینه ساختار نظام.....
۲۶۴	دوم. در زمینه حقوق ملت (شقوق شهروندی).....
۲۶۴	سوم. در زمینه حقوق اقتصادی و مالی.....
۲۶۴	چهارم. در زمینه تنظیم سیاست خارجی.....
۲۶۵	د) نقش آرمانی و حمایتی نسبت به شریعت اسلامی.....
۲۶۸	۴. نهادهای تشخیص ابتدای قوانین بر شریعت اسلامی.....
۲۶۹	الف) ولایت فقیه.....
۲۷۲	ب) شورای نگهبان.....
۲۷۲	اول. نظارت بر قانون گذاری.....
۲۷۸	دوم. ترکیب.....
۲۷۸	یک. فقهای شورای نگهبان.....
۲۷۹	دو. حقوق دانان شورای نگهبان.....
۲۸۱	سوم. حدود صلاحیت.....
۲۸۳	چهارم. رویه کاری.....
۲۸۴	ج) قوه قضائیه.....

- ۲۸۵ قضاات
- ۲۸۵ دیوان عدالت اداری
- ۲۸۶ ۵. ضمانت اجراهای ابتنا و انطباق قوانین بر شریعت اسلامی
- ۲۸۶ الف) شرایط و ویژگی‌های لازم در نهادهای تشخیصی
- ۲۸۸ ب) ابتدای مشروعیت عملکرد نظام به ولایت فقیه
- ۲۸۹ ج) اعتبار شرعی و قانونی مجلس و مصوبات آن به وجود شورای نگهبان
- ۲۹۰ د) امساع قنات از اجرا و ابطال قوانین خلاف اسلام توسط دیوان عدالت اداری
- فصل سوم: نسبت تقنین با شریعت در عربستان
- ۲۹۴ ۱. نظام قانون‌گذاری عربستان سعودی
- ۲۹۵ الف) نقش اسلام در ساختار حکومتی
- ۲۹۵ ب) رویه قانون‌گذاری و نسبت آن با شریعت
- ۲۹۹ ۲. منابع نظام حقوقی عربستان سعودی
- ۳۰۰ الف) شریعت اسلامی
- ۳۰۳ ب) فرمان‌های پادشاه
- ۳۰۴ ج) قوانین مدون
- ۳۰۴ ۳. میزان ابتدای تقنین بر شریعت اسلامی
- ۳۰۵ الف) نقش حمایتی از شریعت اسلامی
- ۳۰۶ ب) نقش منبع بودن برای نظام تقنین
- ۳۰۷ ج) بازتاب مستقیم آموزه‌های شرعی در قانون اساسی
- ۳۰۸ د) انطباق بدون ابتنا (حقوق شهروندی)
- ۳۰۸ ها) ابتدای بی‌ضابطه یا عدم ابتنا
- ۳۱۰ ۴. نهادهای تشخیص ابتدای قوانین بر شریعت اسلامی
- ۳۱۲ ۵. ضمانت اجراهای ابتنا و انطباق قوانین بر شریعت اسلامی

۶. ریشه‌های عرفی شدن تقنین در عربستان سعودی..... ۳۱۸
 الف) ساختار حاکمیت و قانون اساسی..... ۳۱۸
 ب) نارسایی فقه و منابع فقهی اهل سنت..... ۳۲۰
 ج) عناصر و ابزار اجتهادی مانند مصالح مرسله یا براءت و..... ۳۲۱
 د) اندیشه‌های ابن تیمیه، عبده، رشید رضا و..... ۳۲۳

فصل سوم: نسبت تقنین با شریعت در پاکستان

۱. نظام قانون گذاری پاکستان..... ۳۳۱
 الف) نقش اسلام در ساختار حکومتی..... ۳۳۱
 ب) رویه قانون گذاری نسبت آن با شریعت..... ۳۳۵
 تقسیم اختیارات قانون گذاری..... ۳۳۵
 توشیح رئیس جمهور..... ۳۳۶
 انطباق قوانین با شریعت..... ۳۳۷
 ۲. منابع نظام حقوقی پاکستان..... ۳۳۷
 الف) شریعت اسلامی..... ۳۳۷
 اول. لایحه شریعت و برقراری نظام مصطفی..... ۳۳۸
 دوم. قانون الحاق شریعت به نظام حکومتی پاکستان..... ۳۳۹
 سوم. اسلام؛ دین رسمی پاکستان در قانون اساسی..... ۳۳۹
 چهارم. قطعنامه اهداف..... ۳۳۹
 پنجم. قانون اجرای شریعت..... ۳۴۰
 ششم. قوانین اسلامی..... ۳۴۱
 هفتم. شرح اهداف و دلایل..... ۳۴۲
 هشتم. اصول دیگر قانون اساسی..... ۳۴۲
 ب) فرمان‌های رئیس جمهور..... ۳۴۳

- ج) قوانین مدون ۳۴۴
- د) عرف و عادت ۳۴۸
۳. میزان ابتدای تقنین بر شریعت اسلامی ۳۴۹
- الف) نقش حمایتی از شریعت اسلامی ۳۵۳
- ب) نقش منبع بودن برای نظام تقنین ۳۵۵
- ج) بازتاب مستقیم آموزه‌های شرعی در قانون اساسی ۳۵۷
- د) انطوائی بودن ابتدا (حقوق شهروندی) ۳۵۹
- ها) ابتدای بی‌ضابطه یا عدم ابتدا ۳۶۰
- اول. حمایت از اختیارات سرمط به مذهب در مؤسسات آموزشی ۳۶۰
- دوم. تساوی شهروندی ۳۶۱
- سوم. اعتبار قوانین، فرمان‌های رئیس مهور و ۳۶۲
- چهارم. آزادی دینی، آداب و رسوم و شیوه‌های زندگی غیرمسلمانان ۳۶۳
۴. نهادهای تشخیص ابتدای قوانین بر شریعت اسلامی ۳۶۳
- الف) شورای عقیدتی - اسلامی قوانین ۳۶۶
- اول. اهمیت و جایگاه ۳۶۶
- دوم. ترکیب ۳۶۷
- سوم. حدود صلاحیت ۳۶۸
- چهارم. رویه کاری ۳۶۹
- ب) دادگاه فدرال شریعت ۳۶۹
- اول. اهمیت و جایگاه ۳۶۹
- دوم. ترکیب ۳۷۰
- سوم. اختیارات، صلاحیت و وظایف دادگاه ۳۷۱
- چهارم. رویه کاری ۳۷۳

- ۳۷۵ ۵. ضمانت اجراهای ابتنا و انطباق قوانین بر شریعت اسلامی
- ۳۷۶ الف) صلاحیت رئیس‌جمهور برای توشیح لوایح قانونی و انتصاب
- ۳۷۷ ب) صلاحیت شورای قوانین اسلامی
- ۳۸۰ ج) صلاحیت دادگاه فدرال شریعت
- ۳۸۳ ۶. ریشه‌های عرفی شدن تقنین در پاکستان
- ۳۸۴ الف) ساختار حاکمیت و قانون اساسی
- ۳۸۵ ب) ضعف و ناکارآمدی ضمانت اجرای نهادهای پیشگر
- ۳۸۵ ج) نارسایی فقه و منابع فقهی اهل سنت
- ۳۸۷ د) عناصر و ابزارهای مانند قیاس، استحسان، عرف و مصالح مرسله
- ۳۸۹ ه) اندیشه‌های اقبال لاهوری
- ۳۹۵ و) اختلافات فرقه‌ای، مذهبی، حزبی و سیاسی
- ۳۹۶ احزاب راست‌گرا
- ۳۹۶ احزاب چپ‌گرا
- ۳۹۶ احزاب اسلامی
- نتیجه‌گیری بخش دوم: بررسی تطبیقی نسبت تقنین با شریعت و قوانین اساسی کشورهای اسلامی (ایران، عربستان و پاکستان) ۳۹۷

بخش سوم: نسبت مطلوب تقنین با شریعت در کشورهای اسلامی

فصل نخست: ابتدای ساختار تقنینی بر شریعت اسلامی

- ۴۰۵ ۱. ساختار تقنین بر شریعت
- ۴۱۲ ۲. راهکار ابتدای ساختار تقنینی کشورهای اسلامی بر شریعت اسلامی
- ۴۱۲ الف) تعلیم و تربیت دینی برای تقویت مبانی اعتقادی و اخلاقی - رفتاری آحاد مردم
- ۴۱۵ ب) ترویج گفتمان اسلام‌گرایی و اجرای شریعت
- ۴۱۸ ج) ذکر مبانی و منابع و اصل انطباق و ابتنا در متن قانون اساسی

- ۴۱۸..... اول. ذکر مبانی ابتنا و انطباق در قانون اساسی
- ۴۲۰..... دوم. ذکر منابع ابتنا و انطباق در قانون اساسی
- ۴۲۲..... سوم. اصل انطباق و ابتنا

فصل دوم، مقامات و نهادهای پیشگیر ابتنا و انطباق

- ۴۲۵..... ۱. ضرورت وجود پیشگیری
- ۴۲۷..... ۲. شرایط عمل و نقلی لازم برای مقامات و اعضای نهادهای پیشگیر
- ۴۳۰..... ۳. نهاد مستقل حقوقی و کارآمد پیشگیر

فصل سوم: الزامات تحقق نظریه ابتنا و انطباق

- ۴۳۵..... ۱. تأسیس حکومت اسلامی
- ۴۳۸..... ۲. ساختار حاکمیت مبتنی بر دین و ملامت دینی

خاتمه، نتیجه گیری و پیشنهادها

- ۴۴۵..... ۱. نتیجه گیری
- ۴۵۵..... ۲. پیشنهادها
- ۴۵۹..... منابع
- ۴۵۹..... فارسی
- ۴۵۹..... کتابها
- ۴۷۲..... مقالهها
- ۴۷۹..... پایان نامهها
- ۴۷۹..... عربی
- ۴۷۹..... کتابها
- ۴۹۳..... مقالهها
- ۴۹۴..... لاتین
- ۴۹۴..... Dictionaries & Encyclopedias

۴۹۵ Books

۴۹۵ Articles

۴۹۶ Documents

۴۹۶ پایگاه‌های اطلاع‌رسانی

۴۹۷ بی‌نوشت‌ها

۵۱۳ نمایه‌ها

www.ketab.ir

مقدمه معاونت پژوهش

حقیقت اصیل ترین، باوالتترین و زیباترین راز هستی و نیاز آدمی است که سلسله مؤمنان و عالمان صادق و جازم که در راه آن نباخته، و جاهلان و باطل پرستان چه توطئه ها و ترفندها که برای حق مسخ آن نساخته اند. چه تلخ واقعیتی است مظلومیت حقیقت، و چه شیرین است این واقعیت که در مصاف همیشگی حق و باطل، حق سربلند و سرفراز است و باطل از بین رفتنی و نگوئسار. این والا و بالانشینی حقیقت، گذشته از سرشت حق، وامده کوشش های خالصانه و پایان ناپذیر حقیقت جویانی است که در عرصه نظر و عمل کمر همت محکم بسته و از دام و دانه دنیا رسته اند، و در این میان نقش و تأثیر ادیان و پیام انبیا، به ویژه اسلام و پیامبر اکرم ﷺ و جانشینان برحق و گرامی ایشان ﷺ، برجسته تر است.

دانشمندان نام آور شیعه رسالت خطیر و بی نظیر خویش را بهره گیری از عقل و نقل و غوص در دریای معارف قرآن و برگرفتن گوهر ناب حقیقت از سیره آن پیشوایان و عرضه آن به عالم بشری و دفاع جانانه در برابر هجوم ظلمت پرستان حقیقت گریز دانسته و در این راه دیده ها سوده و جان ها فرسوده اند. اکنون در عصر بحران معنویت که دشمنان حقیقت و آدمیت هر لحظه با تولید و انتشار فزون از شمار آثار نوشتاری و دیداری و به کارگیری انواع ابزارهای پیشرفته سخت افزاری و

نرم‌افزاری در عرصه‌های گوناگون برای سیطره بر جهان می‌کوشند، رسالت حقیقت‌خواهان و اندیشمندان حوزوی و دانشگاهی، به‌ویژه عالمان دین، بس عظیم‌تر و سخت دشوارتر است.

در جهان تشیع، پژوهشگران حوزوی در علوم فلسفی و کلامی، تفسیری و حدیثی، فقهی و اصولی و نظایر آن کارنامه درخشانی دارند، و تأملات ایشان بر تارک پژوهش‌های اسلامی می‌درخشد. در زمینه علوم طبیعی و تجربی و فناوری‌های جدید نیز پژوهشگران ما تلاش‌هایی چشمگیر کرده، گام‌هایی نویدبخش برداشته و به جایگاه درخشان نویسنده در جهان نزدیک شده‌اند، و می‌کوشند با فعالیت‌های روزافزونشان، مقام شایسته خویش را در صحنه علمی بین‌المللی باز یابند. ولی در قلمرو پژوهش‌های علوم اجتماعی و انسانی تلاش‌های دانشمندان این مرزوبوم آن‌گونه که شایسته نظام اسلامی است، بار ننشسته و آنان گاه به ترجمه و اقتباس نظریات دیگران بسنده کرده‌اند. در این زمینه، کمتر می‌توان رد پای ابتکارات، به‌ویژه خلاقیت‌های برخاسته از مبانی اسلامی را یافت و رسیدن به منزلت مطلوب راهی طولانی و پرچالش در پیش است. از این‌رو افزودن به استنباط، استخراج، تفسیر و تبیین آموزه‌های دینی و سازمان‌دهی معارف اسلامی، کاوش در مسائل علوم انسانی و اجتماعی از دیدگاه اسلامی و تبیین آنها از مهم‌ترین اهداف و اولویت‌های مؤسسات علمی، به‌ویژه مراکز پژوهشی حوزه‌های علمیه است.

مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی* در پرتو تأییدات رهبر کبیر انقلاب اسلامی و حمایت‌های بی‌دریغ خلیف صالح وی، حضرت آیت‌الله خامنه‌ای^ع، از آغاز تأسیس بر اساس سیاست‌ها و اهداف ترسیم‌شده از سوی حضرت آیت‌الله محمدتقی مصباح یزدی دامت برکاته، به امر پژوهش‌های علمی و دینی اهتمام داشته و در مسیر برآوردن نیازهای فکری و دینی جامعه، به پژوهش‌های بنیادی، راهبردی و کاربردی پرداخته است. معاونت پژوهش مؤسسه برای تحقق این

مهم، افزون بر برنامه‌ریزی و هدایت دانش‌پژوهان و پژوهشگران، در زمینه نشر آثار محققان نیز کوشیده و بحمدالله تاکنون آثار ارزنده‌ای را در حد توان خود به جامعه اسلامی تقدیم کرده است.

کتاب پیش رو، پژوهشی است در قلمرو حقوق عمومی و فقه سیاسی که با تلاش پژوهشگر ارجمند جناب حجت‌الاسلام والمسلمین آقای دکتر سیدابراهیم حسینی نگاشته شده است. هدف اصلی نویسنده بررسی نقش و جایگاه شریعت اسلامی در نظام قانون‌گذاری کشورهای اسلامی و ارائه الگوی مطلوب و بایسته در این زمینه برای مسئولان و پژوهشگران فقه و حقوق اسلامی و زمامداران کشورهای اسلامی و جنبش‌های اسلامی است.

معاونت پژوهش از مؤلف محترم و آقایان آیت‌الله عباس کعبی، دکتر محمد ربیعی که با مطالعه و ارائه نظرهای سودمندشان، بر اتقان و غنای اثر افزوده‌اند، صمیمانه سپاسگزاری می‌کند و توفیق روزافزون ایشان را از خداوند متعال خواستار است.

معاونت پژوهش

مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی *

مقدمه مؤلف

سهام قابل توجهی از جمعیت جهان را مسلمانان و کشورهای اسلامی (اعضای سازمان کنفرانس کشورهای اسلامی یا کشورهای که اکثریت آنها مسلمانانند یا...) تشکیل داده‌اند. برای هر پژوهشگر مسلمانی این پرسش مطرح می‌شود که آیا این کشورها در واقع امر و در مقام عمل، اسلامی‌اند یا نه؟ اگر نه، چرا؟ و اگر آری، تا چه میزان اسلامی‌اند؟ برای صفت اسلامی بودن، چه شاخصی داریم؟ شاخص اسلامی بودن کشورهای اسلامی چیست؟ و این کشورها تا چه اندازه منطبق بر این شاخص‌ها هستند؟

یکی از این شاخص‌ها و شرط لازم، مسلمان بودن جمعیت در کشورهای اسلامی است، ولی مهم‌تر از عنصر انسانی (جمعیت)، عنصر حکومت است. مسلمانیت است که باید اسلامی باشد. از مهم‌ترین بخش‌های قوای حاکمیت، قوه قانون‌گذاری است که باید بررسی کرد ساختار تقنینی و نظام قانون‌گذاری این کشورها تا چه میزان از شریعت اسلامی متأثر است و نمودهای آن کدام است. از این‌رو از مسائل جدی جهان اسلام، جایگاه شریعت اسلامی در نظام تقنینی کشورهای اسلامی است.

از بهترین شیوه‌ها بررسی قانون اساسی کشورهای اسلامی (به عنوان قانون مادر و عالی‌ترین سند حقوقی که در آن هندسه حکومتی ترسیم می‌شود و معیاری مناسب برای ارزش‌دآوری‌ها) است تا مشخص شود ساختار حقوقی تقنینی آنها تا چه اندازه منطبق بر

اسلام است؛ یعنی اجازه می‌دهد قوانین از شریعت اسلامی گرفته شود یا متأثر از آن باشد یا اعتبار آنها را به عدم مخالفت با شریعت اسلامی مشروط می‌کند. برای این بررسی باید دانست چه شیوه‌ها و سازکارهایی برای آن اندیشیده شده است یا باید اندیشید و به عنوان الگو به جهان اسلام، به‌ویژه به جنبش‌های اسلامی برخاسته از بیداری اسلامی به منظور اتخاذ روند اصلاحی و ایجاد تحول انقلابی پیشنهاد شود؟

چهار دیدگاه مهم دربارهٔ مناسبات تقنین با شریعت اسلامی مطرح است:

۱. نقشی هرگونه ارتباط میان دین و سیاست از جمله در تقنین (دیدگاه سکولاریستی)؛
 ۲. دخالت حلقه‌های دین در سیاست، یعنی توجه به دخالت دین در سیاست، اما بسنده کردن آن به احوال، شخصیات یا حقوق مدنی و دادگاه‌های شریعت یا اکتفا به مسلمان بودن حاکمان یا جمعیت آنها؛
 ۳. تأکید بر ابتدای قانون‌گذاری بر مبنای شریعت، اما بدون طراحی ساختار حاکمیتی و قانون‌گذاری مناسب؛
 ۴. ضرورت ابتدای تقنین بر شریعت و لزوم تأسیس ساختار حاکمیت مناسب با آن.
- در قانون اساسی شماری از کشورهای اسلامی، شریعت اسلامی صرفاً به عنوان یکی از منابع حقوقی، اما نه تنها مصدر قانون‌گذاری، قلمداد شده است. بل مصر (قدیم)، سوریه و الجزایر، و در شماری دیگر از آنها به خاطر ساختار نظام سیاسی (مانند ترکیه و آذربایجان) یا در اقلیت بودن مسلمانان (مانند اوگاندا و گابن) شریعت اسلامی نقشی در تقنین ندارد. عربستان، قانون اساسی خود را قرآن و سنت پیامبر ﷺ معرفی می‌کند (اصل اول)؛ ولی نظام سیاسی آن، پادشاهی مطلقه، و قوهٔ مقننه انتصابی و مصوبات آنان جز در موارد اندک، صرفاً مشورتی، و تصمیم‌گیرندهٔ نهایی، پادشاه است. قانون اساسی پاکستان، نظام سیاسی کشور را جمهوری اسلامی، و اسلام را مذهب رسمی کشور اعلام کرده است (اصل ۱ و ۲)، و رئیس‌جمهور و اکثریت قریب به اتفاق نمایندگان مجلس ملی

باید مسلمان باشند (اصل ۴۱ و ۵۱) و مصوبات پارلمان باید به تأیید نهایی رئیس‌جمهور برسد (اصل ۷۳ تا ۷۵). گرچه دادگاه فدرال شریعت می‌تواند دربارهٔ مغایرت قوانین و مقررات با احکام اسلامی بررسی و اظهار نظر کند تا مقامات عالی اقدام کنند (اصل ۲۰۳ A و B)، به لحاظ فراگیری اختیارات و ساختار حقوقی و ضمانت اجرا ضعیف و محدود است. در این میان، جمهوری اسلامی ایران در قانون اساسی خود شریعت اسلامی را تنها منبع قانون‌گذاری ذکر، و برای تشخیص و تضمین آن، نهاد حقوق مستقلی معین کرده است.

محور مطالعه در این اثر، قانون اساسی سه کشور مهم از جهان اسلام، یعنی ایران، عربستان و پاکستان است که بیانگر شالودهٔ نظام سیاسی و حقوقی آنهاست. دلیل انتخاب این کشورها، -امعیناً و شمول بیشتر تحقیق با لحاظ تفاوت‌های ترکیب جمعیتی، بافت فرهنگی و سیاسی- اجتماعی مشتمل بر کشورهای شیعی و سنی، عرب و عجم، نظام سیاسی جمهوری اسلامی و پادشاهی، پارلمانی و ولایتی شبه‌ریاستی، جمهوری فدرال و متمرکز است.

تلاش برای صدور پیام انقلاب اسلامی و انجام دین‌داری اسلامی برای ایجاد و تقویت گفتمان بیداری و خیزش اسلامی به منظور تحقق حکومت اسلامی و حاکمیت شریعت اسلامی، از رسالت‌های دینی حال حاضر حوزه‌های علمیه و روحانیت است. همچنین ارائهٔ الگوی درست «کشور اسلامی» و تبیین نادرستی الگوهای کاذب یا ناقص و صوری، باعث تهییج امت اسلامی و ملل مسلمان به خیزش اسلامی و گسترش جریان بیداری اسلامی در همهٔ جهان اسلام برای تحول انقلابی و تحقق حکومت اسلامی، و از سوی دیگر باعث جلوگیری از ایجاد انحراف در اهداف و آرمان‌های بیداری اسلامی در کشورهایی که این خیزش صورت گرفته است خواهد شد. این مهم با به چالش کشیدن ساختار تقنینی و ابتدای آن بر شریعت اسلامی در کشورهای اسلامی به واسطهٔ ایجاد و ترویج گفتمان ضرورت ابتدای تقنین بر شریعت اسلامی و طراحی مدل و الگوی نهادها و سازکارهای تشخیصی و

تضمینی (حقوقی) در این کشورها امکان‌پذیر است. این اثر در صدد بررسی جایگاه شریعت اسلامی در نظام تقنین کشورهای اسلامی ایران، عربستان و پاکستان با لحاظ مقتضیات متفاوت بافت فرهنگی-اجتماعی (عرب و عجم)، نظام سیاسی (جمهوری اسلامی و پادشاهی) و مذهبی (شیعی و سنی حنبلی و حنفی) برآمده است.

عمده مبنای ارزش‌داوری ما در بررسی مناسبات تقنین و شریعت در کشورهای اسلامی ایران، عربستان و پاکستان، قوانین اساسی این کشورهاست؛ چه، قوانین اساسی حاوی اصول بنیادین نظام‌های حکومتی است؛ اصولی که خط‌مشی اداره جامعه و همچنین اختیارات برین ازارکان نظام سیاسی حاکم را تعیین می‌کند.

چنان‌که خواسته‌اند، سرجه به جامعیت اسلام و اشتغال بر احکام فردی، اجتماعی و سیاسی، دیدگاه سکولار است. هر آن‌جای ندارد و برای اتصاف اسلامیت به کشورهای اسلامی، نمی‌توان به صرف مسلمان بودن حاکمان یا جمعیت این کشورها بسنده کرد. بنابراین الگوی مناسب اسلام‌تتین، آن است که ابتدای همه قوانین بر شریعت اسلامی در اصول قوانین اساسی را الزام سازد و به عنوان ضمانت اجرا، مسئولیت‌پایشگری و بررسی ابتدا را به نهاد حرجی مستقل متشکل از اسلام‌شناسان متعهد بسپارد. از این‌رو در هر سه کشور مسلمان یادشده، طی قانون اساسی، اسلام دین رسمی، و کتاب خدا و سنت منابع حقوقی آنهاست. نظام حقوقی و سیاسی ایران و پاکستان، جمهوری اسلامی است، به مبانی نظری ابتدای تقنین بر شریعت، و جایگاه رفیع شریعت در منابع حقوقی این کشورها تصریح، و نهاد‌پایشگری برای آن تعبیه شده است. اما با وجود این، نظام تقنینی دو کشور عربستان و پاکستان متمایز از جمهوری اسلامی ایران است و به لحاظ عدم ابتدای کامل نظام و ساختار تقنین بر شریعت اسلامی، و مهم‌تر از آن، فقدان مرجع‌پایشگر مستقل و مناسب، بیشتر متأثر از کشورهای غربی و عرفی و سکولار است تا اسلامی، و شریعت اسلامی تأثیر مورد انتظار را در ساختار حاکمیت و قانون‌گذاری آنها ایفا نمی‌کند.

آثار خوبی در این باره نگاشته شده که در جای خود مفید و ارزنده‌اند. به چند نمونه از آنها اشاره می‌کنیم:

در زمینه حقوق اساسی تطبیقی کشورهای غربی و کشورهای اسلامی، اما نه اختصاصاً بحث از کشورهای اسلامی و نه حتی همه کشورهای اسلامی از جمله عربستان و پاکستان، و نه لزوماً از لحاظ انطباق بر شریعت و ارائه الگو، مانند حقوق اساسی تطبیقی، تألیف آیت‌الله عباسعلی عمید زنجانی؛

در زمینه نقش دین در نظام قانون‌گذاری، اما بدون بحث تطبیقی از کشورهای اسلامی، مانند دین و قانون (بررسی کارکرد و نقش دین در حوزه قانون و قانون‌گذاری)، تألیف دکتر حسین اسماعیلی و همکاران؛ و نیز نحوه قانون‌گذاری در حکومت اسلامی، تألیف آیت‌الله مرشد مؤمن.

اما همچنان‌که ملاحظه می‌شود، برخی از آنها در حوزه کشورهای اسلامی نیستند و بعضی دیگر که به بررسی وضعیت نظام حقوقی جهان اسلام پرداخته‌اند، اولاً هیچ‌یک از زاویه ابتنا بر شریعت اسلامی نبوده است؛ ثانیاً به کشورهای اسلامی ایران و عربستان نپرداخته‌اند؛ ثالثاً در صدد سازکار ابتنا بر ارائه الگوی جامع برگرفته از منابع اصیل شریعت اسلامی نبوده‌اند.

ویژگی‌های پژوهش حاضر عبارت است از:

۱. تحلیل و بررسی مقایسه‌ای و انتقادی ابتدای تقنین بر شریعت اسلامی در کشورهای اسلامی؛

۲. آسیب‌شناسی و تبیین سازکار ابتنا در کشورهای اسلامی؛

۳. طراحی و ارائه الگوی جامع برگرفته از منابع اصیل اسلامی و با توجه به مقتضیات فرهنگی و مذهبی و سیاسی و... در جهت ابتدای نظام تقنین کشورهای اسلامی بر شریعت اسلامی.

این اثر در سه بخش و جمع‌بندی و نتیجه‌گیری پایانی تنظیم شده است:

در بخش نخست به مفاهیم مرتبط با بحث و مبانی نظری پژوهش (تحلیل و بررسی دیدگاه‌های مطرح درباره رابطه شریعت با تقنین در کشورهای اسلامی) پرداخته شده است؛

در بخش دوم در ضمن سه فصل، وضعیت موجود در کشورهای اسلامی ایران، عربستان و پاکستان از لحاظ نسبت تقنین با شریعت بررسی و بحث شده است؛ در بخش سوم نسبت مطلوب تقنین با شریعت در کشورهای اسلامی به منظور ارائه الگوی مناسب در قالب سه فصل، نظریه ابتدای ساختار تقنینی بر شریعت اسلامی و ضمانت اجرای الزامات آن بررسی شده است.

در پایان، حمد و سپاس به درگاه خداوند متعال که پس از ۱۴۰۰ سال غربت اسلام و اهل بیت^{علیهم‌السلام} با رشادت‌ها و مجاهدت‌های ملت بصیر ایران در سایه سار فقیه الهی و عارف آسمانی، حضرت امام خمینی^{علیه‌السلام}، بار دیگر موج اسلام‌گرایی فراگیر شد و گفتمان اسلام ناب، جهان سکولار را با سرکشی کشید و با استمرار این نهضت اسلامی با رهبری دایمانه خلف صالح او، مقام معلم رهبری، حضرت آیت‌الله‌العظمی امام سیدعلی خامنه‌ای^{علیه‌السلام} کشتی انقلاب در میانه امواج سهمگین فتنه به ساحل حاکمیت مهدوی رهنمون شد.

با تشکر از استادان عزیز، فرهیخته و گران‌قدر آقایان دکتر سعیدی کدخدایی، آیت‌الله عباس کعبی و دکتر فیروز اصلانی، حجج اسلام دکتر محمدصادق ارسطو و دکتر ابراهیم موسی‌زاده و نیز دکتر اکبر طلاکی که با ارشادات و راهنمایی‌های خویش، در تهذیب و تکمیل این اثر نقش ایفا کرده‌اند.

سید ابراهیم حسینی

پاییز ۱۳۹۴